

De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief

M. KUITENBROUWER

I INLEIDING

Engeland was in 1833-1834 de eerste Europese natie die de slavernij in haar West-indische koloniën voorgoed afschafte, Nederland in 1862-1863 op Spanje na de laatste. Waarom vond de afschaffing van de slavernij hier zo laat plaats? Welke betekenis moet er aan dit late tijdstip worden gehecht? J. M. van Winter heeft in haar overzicht van de meningsvorming in Nederland vastgesteld dat de kwestie hier nooit een 'volkszaak' is geweest, in tegenstelling tot in Engeland¹. Ook wanneer we de belangstelling van het Nederlandse publiek voor de emancipatie van de negers vergelijken met bijvoorbeeld die voor de onderwijskwestie, dan blijkt deze betrekkelijk gering te zijn geweest. Onvermijdelijk geworden door de Engelse emancipatie werd de afschaffing van de slavernij in Nederland omstreeks 1853 in principe algemeen aanvaard, maar daarna werd het besluit tot feitelijke afschaffing nog eens tien jaar vertraagd door de moeizame beraadslagingen over de wijze van uitvoering. De vergelijkende behandeling van het onderwerp, waartoe Van Winter een eerste aanzet gaf, zal hieronder nader worden uitgewerkt aan de hand van nieuwe literatuur over de Engelse abolities en aanvullend onderzoek over verwante vraagstukken als het cultuurstelsel en het pauperisme in Nederland.

II DE AFSCHAFFING VAN DE SLAVENHANDEL EN SLAVERNIJ DOOR ENGELAND

Van Winter wees indertijd voor Engeland op de studie van F. J. Klingberg, een van de historici die de traditionele opvatting huldigt dat de afschaffing van de slavenhandel in 1806-1807 en van de slavernij in 1833-1834 moet worden gezien als een daad van beschaving en medemenselijkheid, waarvoor de Engelse abolitionisten in de eerste plaats verantwoordelijk moeten worden gesteld². Deze 'humani-

1. J. M. van Winter, 'De openbare mening in Nederland over de afschaffing der slavernij', *West-Indische Gids*, XXXIV (1953) 61-62.

2. F. J. Klingberg, *The Anti-Slavery Movement in England. A Study in English Humanitarianism* (New Haven en Londen, 1926); R. Coupland, *The British Anti-Slavery Movement* (Oxford, 1933) geldt als het klassieke voorbeeld van de humanitaire interpretatie.

taire' interpretatie van de Engelse abolities is voortgekomen uit de abolitiebeweging en heeft de Engelse geschiedschrijving lange tijd beheerst. Deze interpretatie is voor het eerst fundamenteel aangevochten door de marxistische historicus Eric Williams in het boek *Capitalism and Slavery*, een studie die na eerste publicatie in 1944 pas in de jaren zestig grote bekendheid heeft gekregen³. Williams stelt dat de afschaffing van de slavernij door Engeland moet worden opgevat als een logisch stadium in de ontwikkeling van het Engelse kapitalisme en niet als een persoonlijk succes voor de Engelse abolitionisten. De slavenhandel en de slavernij leverden als onderdeel van het Engelse mercantilisme een belangrijke bijdrage tot de financiering van de industriële revolutie in Engeland. Het nieuwe industriële kapitalisme dat daar uit voortkwam had echter andere belangen dan het oude handelskapitalisme. Het wenste met name de protectie van de dure suiker uit de Westindische koloniën ongedaan te maken en een vrije invoer van goedkope suiker mogelijk te maken uit nieuwe suikerproducerende gebieden als Brits Indië, Cuba en Brazilië. De stijgende overproductie van suiker in de Westindische koloniën en de opkomst van het industriële kapitalisme in Engeland leidden volgens Williams met een ijzeren logica tot de afschaffing van de slavenhandel in 1807, tot de afschaffing van de slavernij in 1834 en tenslotte tot de afschaffing van de protectie in 1846.

Individuele figuren in deze materialistische interpretatie slechts als vertegenwoordigers van economische belangen. Zoals het 'West Indian Interest' de belangen van het mercantilisme vertegenwoordigde, zo fungeerde het Engelse abolitionisme naar Williams' mening als een 'speerpunt' van het industriële kapitalisme. Traditionele historici hebben de autonome betekenis van humanitaire motieven zijns inziens sterk overdreven. In zijn later verschenen overzicht van de Westindische geschiedenis herhaalt Williams zijn materialistische verklaring en past haar met enkele nuanceringen toe op alle afschaffingen van de slavernij die in de loop van de negentiende eeuw hebben plaatsgevonden⁴.

Het boek *Capitalism and Slavery* heeft in de loop der jaren van vele kanten kritiek opgeroepen, met name van de Engelse historicus Roger Anstey, die de stellingen van Williams systematisch aan nieuw onderzoek heeft onderworpen⁵. Anstey kwam daarbij steeds tot dezelfde conclusies als de aanhangers van de humanitaire interpretatie vóór hem, maar hij vermeed hun eenzijdigheid en zelfgenoegzaamheid. Inmiddels heeft Anstey het eerste deel van zijn uitgebreide onderzoek

3. E. Williams, *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill, 1944).

4. *Idem*, *From Columbus to Castro. The History of the Caribbean, 1492-1969* (Londen, 1970) 280-327.

5. R. Anstey, 'Capitalism and Slavery: a Critique', *Economic History Review*, 2nd Ser., XXI (1968) 307-320; *idem*, 'A Re-Interpretation of the Abolition of the British Slave Trade, 1806-07', *English Historical Review*, LXXXVII (1972) 304-332; *idem*, 'The Volume and Profitability of the British Slave Trade, 1761-1807', in S. L. Engerman en E. D. Genovese, ed., *Race and Slavery in the Western Hemisphere: Quantitative Studies* (Princeton, 1974) 3-31.

gepubliceerd in een monografie over de Engelse afschaffing van de slavenhandel⁶. Daarin weerlegt hij op overtuigende wijze een aantal stellingen van Williams. Deze heeft de financiële bijdrage van de slavenhandel aan de industriële revolutie overschat en de betekenis van de Westindische slavernij voor de Engelse economie sterk onderschat; de economische achteruitgang van de Westindische koloniën begon niet vóór maar ná de afschaffing van de slavenhandel, zoals inmiddels door een ander onderzoek is bevestigd⁷. De 'nieuwe industriële belangen' van Williams waren daarentegen aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw nog nauwelijks vertegenwoordigd in de Engelse regering en het parlement. Tijdens de Napoleontische oorlogen bestonden er bij de Engelse ministers en parlementsleden sterke politieke en militaire bezwaren tegen de afschaffing van de slavenhandel en het optreden van de Engelse abolitionisten is van doorslaggevende betekenis geweest bij het doorbreken van deze weerstanden. Het abolitionisme was voortgekomen uit de Verlichting en een protestants-religieuze vernieuwingsbeweging en het verwierf met name onder de Engelse dissenters een brede aanhang. De op humanitaire gronden geformuleerde abolitievoorstellen die Wilberforce, de parlementaire leider van de abolitionisten, indiende bij het parlement werden echter afgestemd of op de lange baan geschoven. Tenslotte wijzigden de abolitionisten hun tactiek en dienden een voorstel in om – in het politiek en militair belang van Engeland – alleen de Engelse slavenhandel op het buitenland af te schaffen. Met de actieve steun van het pas gevormde hervormingsgezinde ministerie onder leiding van Grenville en Fox, het zogeheten 'Ministry of All the Talents' aanvaardde het parlement in 1806 dit voorstel en daarna dienden de abolitionisten met succes een motie in die – nu mede op humanitaire gronden – de algehele afschaffing van de Engelse slavenhandel bepleitte. Achter deze ogenschijnlijk pragmatische beslissingen schuilt volgens Anstey een twintig jaar lang volgehouden, religieus gemotiveerde vasthoudendheid van de Engelse abolitionisten

which is perhaps the harder to discern because one is so conditioned to expect interest to masquerade as altruism that one may miss altruism when concealed beneath the cloak of interest⁸.

Het is echter de vraag of Anstey met deze ingenieuze nieuwe formulering van de humanitaire interpretatie eveneens een bevredigende verklaring kan bieden voor de Engelse afschaffing van de slavernij in 1833-1834. Zelf stelt Anstey dat een verklaring vanuit economisch eigenbelang hier op het eerste gezicht aannemelijker lijkt, maar Williams is er zijns inziens evenmin in geslaagd zijn theorie voor deze

6. *Idem, The Atlantic Slave Trade and British Abolition, 1760-1810* (Londen, 1975).

7. S. Drescher, 'Le 'déclin' du système esclavagiste britannique et l'abolition de la traite', *Annales, économies, sociétés, civilisations*, XXXI (1976) 414-435.

8. Anstey, *The Atlantic Slave Trade*, 407-408.

abolitie te bewijzen⁹. Uit recent onderzoek blijkt inderdaad de grote betekenis van humanitaire en politieke motieven bij de afschaffing van de slavernij die in Engeland nauw verbonden was met de hervorming van het parlement en de emancipatie van de dissenters¹⁰. De wisselwerking tussen het abolitionisme, politiek hervormingsstreven en industrieel ondernemerschap bij deze groepering laat zich echter niet reduceren tot de dichotomie van eigenbelang en altruïsme, die Anstey met tegenovergestelde accenten van Williams heeft overgenomen bij zijn bestrijding van diens materialistische interpretatie.

Aan deze dichotomie heeft de Amerikaanse historicus David Brion Davis zich met succes weten te onttrekken in *The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770-1823*, een indrukwekkende voortzetting van zijn eerder verschenen studie over het Westerse denken over de slavernij tot aan de Verlichting¹¹. Davis heeft de synthese tussen de humanitaire en materialistische interpretaties niet zozeer gezocht in de verklaring van de verschillende abolities, waarbij hij economische, politieke en ideologische voorwaarden min of meer naast elkaar plaatst, maar met name in de analyse van de gevolgen, de 'ideological functions and implications' van het abolitionisme. Afhankelijk van de sociale basis en politieke context kon het abolitionisme in het tijdvak van politieke en industriële revolutie zowel een maatschappij-kritische als een maatschappij-bevestigende functie uitoefenen:

As I suggested in my earlier book, any serious challenge to slavery carried momentous implications precisely because slavery symbolized the most extreme model of treating men as exploitable objects. The justifications for slavery had long been interwoven with the justifications for more widely accepted forms of domination and subordination. Hence an attack on Negro slavery might open Pandora's box, successively discrediting the cultural sanctions for every traditional form of exploitation; or, if contained, the attack might give at least temporary moral insulation to less visible modes of human bondage¹².

In Frankrijk en Amerika volgde het abolitionisme de conjunctuur van de revolutie; na enkele tijdelijke successen bezweek het in Frankrijk onder het geweld van de contra-revolutie en verliep het in de Verenigde Staten onder de invloed van de compromissen tussen Noord en Zuid. In Engeland behaalden de abolitionisten duurzame successen, juist omdat ze hun beweging en ideologie in een vroeg stadium van radicale elementen hadden gezuiverd.

Davis hanteert bij de interpretatie van het Engelse abolitionisme het begrip

9. *Idem*, 'Capitalism and Slavery: a Critique', 315-317.

10. E. F. Hurwitz, *Politics and the Public Conscience. Slave Emancipation and the Abolitionist Movement in Britain* (Londen, 1974) 80-97; vergelijk M. Brock, *The Great Reform Act* (Londen, 1974) 80, 91, 101.

11. D. B. Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770-1823* (Ithaca en Londen, 1975); *idem*, *The Problem of Slavery in Western Culture* (Ithaca en Londen, 1966).

12. *Idem*, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution*, 13.

'klasse-hegemonie' van de Italiaanse marxist Antonio Gramsci, die met dit begrip de met instemming, door gezag en prestige verkregen vorm van klasse-overheersing onderscheidt van de gewelddadige klasse-onderdrukking¹³. Volgens Davis versterkte het abolitionisme met zijn aristocratische leiding en burgerlijke aanhang de samenwerking tussen adel en burgerij, en hun beider hegemonie over de massa van de bevolking tijdens de moeizame overgang van een pre-industriële naar een industriële samenleving in Engeland. Door het gematigde en respectabele karakter van hun campagne versterkten de abolitionisten het gezag van de gevestigde staatsinstellingen. Door de bestrijding van de Westindische slavernij als een onvrije, op fysieke dwang gebaseerde vorm van arbeid rechtvaardigden zij de binnenlandse loonarbeid als een vrije, op een morele overeenkomst gefundeerde vorm van arbeid, en leidden ze de aandacht af van de ontberingen waarmee de nieuwe industriële arbeid gepaard ging. Davis toont zich bij de uitwerking van deze these een voorzichtig en genuanceerd functionalist: de functionele relatie tussen abolitionisme en klasse-hegemonie hoeft niet noodzakelijk gepaard te gaan met onoprechtheid en bewuste verhulling van klassebelangen. Maar bedoeld of onbedoeld 'British antislavery helped to insure stability while accomodating society to political and economic change'¹⁴.

Davis heeft zijn onderzoek voorlopig afgesloten in 1823, het jaar waarin de Engelse abolitionisten besloten een campagne voor directe afschaffing van de slavernij te beginnen. Uit enkele paragrafen van zijn laatste boek en uit eerder verschenen artikelen¹⁵ valt al wel af te leiden welke politieke en ideologische implicaties volgens Davis uit deze campagne zijn voortgekomen. Met het groeiende aandeel van de dissenters in de leiding van de abolitiebeweging trad er een duidelijke radicalisering op in het Engelse abolitionisme. Mede onder invloed van dit geradicaliseerde abolitionisme ging de klassehegemonie in Engeland geleidelijk over van de adel op de burgerij; een ontwikkeling die werd bekroond door de invoering van de Reform Bill in 1832, de emancipatie van de slaven in 1833-1834 en de nieuwe Poor Law van 1834. Door de neger-slaven te bevrijden en de Engelse arbeiders te onderwerpen aan een loonslavernij, die volgens een waarnemer als Friedrich Engels drukkender was dan de Westindische slavernij, leverde de Engelse burgerij in de abolitiebeweging tevens de morele argumenten en organisatorische modellen waarmee de Engelse arbeidersbeweging vervolgens de nieuwe klasse-hegemonie zou aanvechten.

Met Gramsci's begrip klasse-hegemonie als uitgangspunt heeft Davis de betekenis

13. *Ibidem*, 349.

14. *Ibidem*, 384-385.

15. *Idem*, 'James Cropper and the British Anti-Slavery Movement, 1823-1833', *Journal of Negro History*, XLVI (1961) 154-173; *idem*, 'The Emergence of Immediatism in British and American Anti-Slavery Thought', *The Mississippi Valley Historical Review*, XLIX (1962) 209-230.

van de afschaffing van de slavernij en van het abolitionisme vooral gezocht in de weerslag ervan op de klasseverhoudingen in de betrokken samenlevingen. Soms is dat wat al te ver gezocht, omdat de klassenanalyse waarmee Gramsci het uitblijven van de proletarische revolutie in de twintigste eeuw trachtte te verklaren zich niet zonder meer laat toepassen op de negentiende-eeuwse standensamenleving. Maar Davis vestigt terecht de aandacht op de binnenlandse implicaties van de afschaffing van de slavernij en het abolitionisme. De betekenis van dergelijke implicaties wordt nog eens onderstreept door het feit dat ook in Duitsland heftig werd gediscussieerd over de afschaffing van de slavernij, terwijl in Duitsland de directe basis voor het debat ontbrak, daar het immers geen koloniën bezat. Duitse liberalen en conservatieven voerden niettemin een felle polemiek over de legitimiteit van de negerslavernij, een polemiek die uiteindelijk vaak gericht bleek te zijn op de legitimiteit van de gevestigde arbeidsverhoudingen en staatsinstellingen binnen Duitsland¹⁶. Met de humanitaire en materialistische interpretaties vormt de zienswijze van Davis een zinvol uitgangspunt voor het onderzoek naar de kwestie in Nederland.

III DE MENINGSVORMING EN BESLUITVORMING IN NEDERLAND

In tegenstelling tot de meeste landen van Europa is er in Nederland over het beginsel van de slavernij betrekkelijk weinig gediscussieerd. De controverse ging hier vooral over de wijze van afschaffing en de discussie werd gevoerd door 'driftige voorstanders, voorzigtige voorstanders en heimelijke tegenstreevers, die beweren voorstander te zijn', zoals J. C. Baud de tegenstellingen eens heeft omschreven¹⁷. Met deze tegenstellingen waren in de ogen van zijn tijdgenoten niettemin zeer uiteenlopende belangen en beginselen gemoeid. In het verloop van deze discussie zijn een aantal fasen te onderscheiden.

Het ontstaan van de kwestie, 1840-1853

Voor 1840 was er in Nederland nauwelijks sprake van actief abolitionisme. De patriotten hadden betrekkelijk weinig belangstelling getoond voor de afschaffing van de slavernij. De afschaffing van de slavenhandel werd in 1814 door Engeland min of meer opgedrongen en was alleen voor Suriname van grote betekenis omdat het aantal slaven daar zonder nieuwe aanvoer dreigde af te nemen¹⁸. J. van den

16. R. Koch, 'Liberalismus, Konservatismus und das Problem der Negersklaverei. Ein Beitrag zur Geschichte des politischen Denkens in Deutschland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts', *Historische Zeitschrift*, CCXXII (1976) 529-577.

17. *Handelingen Tweede Kamer*, 5 augustus 1854, 1397.

18. P. C. Emmer, 'Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw', I, *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, XXXVI (1973) 175-216; II, *ibidem*, XXXVII (1974) 126-135. Het aantal slaven liep in Suriname terug van 53.000 in 1787 tot 33.000 in 1862.

Bosch nam in 1827-1828 als commissaris-generaal van de samengevoegde West-Indische koloniën een serie maatregelen om het teruglopen van de slavenbevolking tegen te gaan. Zijn plannen om de slavernij te hervormen vertoonden veel overeenkomst met zijn aanpak van het pauperisme in Nederland, maar zij bleven na zijn vertrek onuitgevoerd¹⁹. Van den Bosch aanvaardde de slavernij voornamelijk op pragmatische gronden, zonder dat hij de behoefte gevoelde om haar principieel te verdedigen. Deze behoefte leefde wel in de kring van het vroege Réveil, waar I. Da Costa de slavernij onder verwijzing naar het Oude Testament als een onderdeel van God's orde op aarde verdedigde en het abolitionisme bestreed als een gevaarlijk symptoom van de 'Geest der Eeuw'²⁰. In de loop van de jaren 1840 werden de pragmatische conservatieven, de orthodoxe christenen en de vrijzinnige liberalen in Nederland allen voorstander van de emancipatie der slaven, zij het om zeer verschillende redenen.

Na het mislukken van de hervormingspogingen van Van den Bosch en het tot stand komen van de emancipatie in de naburige Engelse koloniën, werden de conservatieve bewindslieden vooral uit economische overwegingen voorstanders van de afschaffing der slavernij. Van den Bosch verzette zich als minister van koloniën in 1839 nog tegen dit soort denkbeelden, maar zijn opvolger Baud verklaarde in een vertrouwelijk rapport aan de koning in 1844 dat alleen de afschaffing van de slavernij Suriname nog van een 'algeheele vernietiging' kon redden²¹. Gezien de moeilijke financiële situatie achtte hij een spoedige uitvoering van de emancipatie onverantwoord, maar hij gaf zijn ambtenaar W. H. Lans wel opdracht een emancipatieregeling voor te bereiden, die door Lans in 1847 voor eigen verantwoordelijkheid werd gepubliceerd²². Lans stelde een onteigening voor van zowel de plantages als de slaven tegen een redelijke schadevergoeding. De geëmancipeerde slaven zouden worden tewerk gesteld op de staatsplantages en zij zouden zo voor een redelijke terugbetaling zorgen. Door centralisatie hoopte Lans de suikerproductie onder het beheer van de overheid te vergroten. Baud bewaarde naar buiten toe een diep stilzwijgen over deze plannen, omdat hij inmiddels geconfronteerd was met de tegenstrijdige verlangens van humanitair gemotiveerde abolitionisten en veront-ruste slaveneigenaars.

Onder invloed van de publicaties van Engelse abolitionisten en hun bezoeken

19. B. de Gaay Fortman, ed., 'Brieven van den Commissaris-Generaal voor de (Nederlandsche) West-Indische Bezittingen J. van den Bosch aan den Minister van de Marine en de Koloniën (1827-1829)'. *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, LI (1930) 260-265; vergelijk J. J. Westendorp Boerma, *Een geestdriftig Nederlander. Johannes van den Bosch* (Amsterdam, 1950) 58.

20. I. Da Costa, *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* (Leiden, 1823) 26.

21. R. Reinsma, *Een merkwaardige episode uit de geschiedenis van de slaven-emancipatie* ('s-Gravenhage, 1963) 82-106.

22. W. H. Lans, *Emancipatie door centralisatie. Schets van een ontwerp tot behoud van Suriname* ('s-Gravenhage, 1847).

waren in de loop van 1841-1842 twee adresbewegingen voor afschaffing van de slavernij op gang gekomen: een liberale, humanitaire en economisch gemotiveerde beweging met 125 ondertekenaars, onder wie de hoogleraren J. Ackersdijck en P. Hofstede de Groot en een beweging uit de kring van het Réveil met 56 ondertekenaars, onder wie Groen van Prinsterer en Da Costa. De belemmering van de evangelisatie onder de slaven in Suriname had de laatsten tot voorzichtige abolitionisten gemaakt. De Kroon reageerde afwijzend op beide adressen en onthield de koninklijke goedkeuring aan de statuten van de 'Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij', die vanuit het Réveil was opgericht²³. Het abolitionisme in de kring van het Réveil verliep vervolgens weer en werd door de liberalen voortgezet met de publicatie van een tijdschrift²⁴.

In tegenstelling tot deze halve start van het Nederlandse abolitionisme, die door Reinsma grondig is onderzocht, is er nog weinig bekend over de Nederlandse slavenbezitters, die zich in de loop van de jaren veertig eveneens hebben georganiseerd. Het Surinaamse plantagebezit was sinds het einde van de achttiende eeuw bijna volledig in handen gekomen van Amsterdamse handelshuizen, die, beschermd door de beperkende handelsbepalingen voor buitenlanders, ook de handel op Suriname beheersten. In 1842 kwam Baud met deze handelshuizen in conflict toen hij de herziening van de slavenreglementen ter hand nam en de nieuwe gouverneur van Suriname, B. J. Elias, steunde bij diens streven de vigerende reglementen op humane wijze toe te passen. De 'reactionaire partij' in de Surinaamse koloniale raad, overwegend administrateurs van de Amsterdamse handelshuizen, organiseerden daarop een 'cabale' tegen Elias, die de opposanten royeerde als leden van de Koloniale Raad en tenslotte in april 1845 zelf ontslag nam²⁵. De handelshuizen protesteerden tevergeefs bij Baud en zonden vervolgens op initiatief van de belanghebbende G. C. Bosch Reitz en de liberale advocaat S. P. Lipman twee adressen aan de Staten-Generaal, waarin zij zich beklaagden over de aantasting van hun bezitsrechten door het 'autocratisch bewind'²⁶. De adressen werden op 14 maart, 25 april en 23 juni 1845 in de Tweede Kamer behandeld, waar met name de liberalen E. W. van Dam van Isselt, J. M. de Kempnaer en Thorbecke hun bezorgdheid en verontwaardiging kenbaar maakten over het optreden van Baud en Elias. Baud wees de beschuldiging van de adressanten als 'woordenpraal' van de hand:

Zij schreeuwen tegen de autocratie, die met de pen wordt uitgeoefend, om die welke de

23. Reinsma, *Een merkwaardige episode*, 32-46.

24. *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven*, waarvan in de jaren 1844-1847 vier jaargangen zijn verschenen.

25. J. Wolbers, *Geschiedenis van Suriname* (Amsterdam, 1861) 689-704.

26. *Bijlagen Handelingen, 1844-1845, 1004-1010*; vergelijk Th. van Tijn, 'Tien jaren liberale oppositie in Amsterdam, 1844-1854', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XVII (1963) 187-188.

zweep en de spaansche bok tot werktuigen heeft, onder de goedkeuring van U Edel Mogendheden, ongehinderd te kunnen laten bestaan²⁷!

Een onderzoekcommissie van de Kamer onderstreepte in haar verslag de economische betekenis van Suriname voor Nederland, en wees tevens de meeste beschuldigingen als ongegrond van de hand²⁸. Baud zette het overleg met de handelshuizen voort en tenslotte kwam hij met hen tot overeenstemming over een beperkte herziening van de slavenreglementen. De nieuwe reglementen werden in 1851 van kracht. De handelshuizen richtten in 1849 een 'Commissie van belanghebbenden bij den Surinaamschen landbouw' op. Deze commissie stond onder voorzitterschap van Bosch Reitz, die door Baud – waarschijnlijk nog bij het overleg over de herziening van de slavenreglementen – voor diens emancipatie-plannen werd gewonnen²⁹. Toen ook de financiële situatie wat verbeterde leek een spoedige uitvoering van de plannen heel goed mogelijk, maar dit werd in 1848 doorkruist door twee nieuwe ontwikkelingen. Enerzijds door de politieke crisis waarbij Baud zijn ministerpost verloor en de grondwetsherziening waardoor het aandeel van de Staten-Generaal in het beheer van de koloniën werd vergroot, anderzijds door de openstelling van de handel op Suriname voor buitenlanders, die ten gevolge had dat het aandeel van de Amsterdamse handelshuizen in de handel en het plantagebezit sterk afnam, ten gunste van Amerikaanse handelaren en Surinaamse kolonisten.

De gebeurtenissen van 1848 drongen de kwestie van de afschaffing der slavernij voorlopig op de achtergrond. De adressen van liberalen en uit de kring van het Réveil waarin werd voorgesteld de afschaffing van de slavernij in de nieuwe grondwet op te nemen maakten weinig kans³⁰. Toen Baud's opvolger, J. C. Rijk, in 1848 geconfronteerd werd met de onverwachte afschaffing van de slavernij door Frankrijk en Denemarken en voorstelde dit voorbeeld direct na te volgen en de eigenaren een lening van tien miljoen gulden te verschaffen ter overbrugging van de moeilijkheden, werd dit voorstel door de ministerraad afgewezen³¹. In overleg met Baud werd de onbekende ambtenaar C. F. Pahud in het eerste ministerie Thorbecke benoemd tot minister van koloniën. Pahud volgde aanvankelijk de voorstellen van gouverneur R. F. van Raders van Suriname om de slavenkinderen bij de geboorte vrij te verklaren. Pahud nam dit voorstel zonder een regeling van de schadevergoe-

27. *Handelingen*, 14 maart 1845, 256.

28. *Ibidem Bijlagen*, 996-1004. Thorbecke trok zijn motie waarin Baud's optreden fel werd veroordeeld weer in toen bij de behandeling van het verslag van de onderzoekcommissie duidelijk werd dat de motie onvoldoende steun ondervond in de Kamer; *Handelingen*, 25 juni 1845, 677-685.

29. Bosch Reitz had in 1842 zelf al een plan ontworpen voor onteigening van zowel de slaven als de plantages door de staat; volgens de kamercommissie wekten zijn protesten in de jaren 1844-1845 de indruk bedoeld te zijn om bij een toekomstige emancipatie een zo hoog mogelijke schadevergoeding te bedingen; *Bijlagen Handelingen*, 1844-1845, 1000.

30. Van Winter, 'De openbare mening', 71-72.

31. *Eerste rapport van de Staatscommissie benoemd bij KB van 29 november 1853* ('s-Gravenhage, 1855) 78.

ding aan de eigenaren op in het nieuwe ontwerp-regeringsreglement voor de West-indische koloniën. Het ontwerp werd tijdens de zitting 1851-1852 bij de Kamer ingediend, maar het werd niet in behandeling genomen, ook niet tijdens de volgende zitting, omdat men meende dat deze regeling zowel voor de slaven als de slavenhouders erg onredelijk zou zijn³².

De controverse, 1853-1857

In de Kamer werd de 'oude koloniale staatkunde' vertegenwoordigd door Baud, die in 1850 onverwachts door Rotterdam (later door Amsterdam) als afgevaardigde was gekozen, terwijl de liberale afgevaardigde van Almelo, W. R. van Hoëvell, voormalig predikant te Batavia, optrad als leider van de 'koloniale oppositie'. Bij de kwestie van de emancipatie der slaven trad de groeiende tegenstelling tussen Baud en Van Hoëvell voor het eerst aan het licht in de commissie die het voorlopig verslag uitbracht over de afdeling koloniën van de begroting 1853-1854. Zowel Baud als Van Hoëvell waren het er over eens dat de emancipatie beter kon worden losgemaakt van het regeringsreglement, maar ze verschilden duidelijk van mening over de vraag hoe urgent de indiening van een apart wetsontwerp was³³. Pahud volgde de aanbevelingen van Baud op en op 29 november 1853 werd bij KB een staatscommissie ingesteld onder voorzitterschap van Baud, die tot taak kreeg te onderzoeken welke maatregelen de regering ten aanzien van de slavernij diende te treffen. De samenstelling van de commissie stemde overeen met Baud's koloniale beginselen. De commissie bestond uit de heren Rijk, Van Raders en twee andere voormalige ambtenaren, alsmede Bosch Reitz en de Amsterdamse advocaat A. Brugmans als vertegenwoordigers van de Amsterdamse handelshuizen, en ten slotte nog het kamerlid J. Heemskerck Bzn en Groen van Prinsterer, de voorzitter van de opnieuw actieve 'Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij'³⁴. Tegen het voorzichtige emancipatiebeleid van Baud en Pahud ontstond een steeds sterker wordende oppositie van liberalen en anti-revolutionairen.

In de Kamer was de afschaffing van de slavernij ongeveer het enige punt waarop liberalen en anti-revolutionairen na de Aprilbeweging konden samenwerken. Zij oefenden een sterke druk uit op Pahud, inmiddels minister van koloniën in het tweede ministerie Van Hall, om haast te maken met de afschaffing der slavernij en zij wensten intussen de slavenreglementen opnieuw te humaniseren. Uitgelokt door vragen van de liberaal S. Blaupot ten Cate en de anti-revolutionair P. J. Elout van Soeterwoude, had Pahud op 10 december 1853 verklaard dat de ruime opdracht van de staatscommissie inderdaad moest worden opgevat als een voorbereiding

32. *Bijlagen Handelingen*, 1851-1852, 475-483.

33. *Ibidem*, 1853-1854, 84-85.

34. *Ibidem*, 134-135; *Eerste rapport van de Staatscommissie*, 1-3.

van een wetsontwerp tot afschaffing van de slavernij,

Ik geloof dus niet, Mijne Heren, dat het hier nog de vraag kan zijn, of er wel geëmancipeerd zal worden, maar wel h^oe men tot eene voorzichtige, geleidelijke en goed voorbereide emancipatie zal geraken³⁵.

In de loop van 1854 onderzocht een kamercommissie de adressen van de liberale abolitionist M. D. Teenstra, die melding had gemaakt van ernstige mishandelingen in Suriname, niettegenstaande de herziene slavenreglementen van 1851. Op 3 maart 1855 nam de Kamer met algemene stemmen een motie aan, waarin Pahud werd verzocht de slavenreglementen opnieuw te herzien³⁶. Baud had voorgestemd omdat hij zo zijn goede bedoelingen als voorzitter van de staatscommissie wilde tonen. Het wantrouwen tegen deze commissie was namelijk verder toegenomen nadat Groen, de enige uitgesproken abolitionist in dit behoudende gezelschap, op 12 oktober 1854 op eigen verzoek uit de commissie was getreden, omdat hij van haar omslachtige werkwijze een onaanvaardbaar lang uitstel van de emancipatie verwachtte³⁷. Groen had zich daarna in de Kamer openlijk tegen Baud gekeerd. Op 29 november 1855 verbond hij zich openlijk met Van Hoëvell bij de indiening van een motie, waarin opnieuw werd aangedrongen op de herziening van de slavenreglementen. Pahud ontraadde de motie omdat de herziening van de reglementen de werkzaamheden van de staatscommissie zou doorkruisen. De motie werd niettemin aangenomen met 45 tegen 15 stemmen; Baud had tegengestemd³⁸. Van Hoëvell zou het uitblijven van de herziening van deze reglementen op 30 april 1856 hekelen in een 'scherpe' motie die, door Groen 'wat zachter' gemaakt, met 29 tegen 24 stemmen werd aangenomen. De meeste conservatieven en conservatief-liberalen hadden tegengestemd omdat de motie direct gericht leek tegen het ministerie Van Hall³⁹. De minister, P. Mijer, die inmiddels Pahud was opgevolgd, voerde de herziening vrijwel onmiddellijk uit en op 11 juli werden de nieuwe reglementen van kracht⁴⁰. Ook Mijer gold als een behoudend man, maar hij leunde minder op Baud dan Pahud, bij wiens afscheid Van Hoëvell in de Kamer had op-

35. *Handelingen*, 10 december 1853, 385.

36. *Ibidem*, 3 maart 1855, 541; *ibidem* *Bijlagen*, 214-217, 356-357.

37. Baud had Groen op 23 september 1854 nog dringend verzocht zijn ontslagaanvraag weer in te trekken, C. Gerretson en A. Goslinga, ed., *Groen van Prinsterer's schriftelijke nalatenschap*, II, H. J. Smit, ed., *Briefwisseling*, III, 1848-1866 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie XC; 's-Gravenhage, 1949) 166.

38. *Handelingen*, 29 november 1855, 232.

39. *Ibidem*, 30 april 1856, 877.

40. J. W. Gefken, secretaris van de Nederlandse abolitiebeweging, werd benoemd tot procureur-generaal in Paramaribo, met de taak de naleving van de nieuwe reglementen te controleren. Hij bleef schriftelijk contact onderhouden met Groen en andere abolitionisten in Nederland; zie zijn 'Levenservaringen', 58-70, Verzameling Gefken, Réveilarchief, Universiteitsbibliotheek te Amsterdam.

gemerkt

dat hij langzamerhand kwam onder – ik zal niet zeggen den druk, maar – den indruk van een geacht lid dezer Kamer, die vroeger aan het hoofd van het Departement van Koloniën heeft gestaan⁴¹.

Hoezeer Baud in die jaren nog dacht in termen van zijn vroegere ministerschap blijkt duidelijk uit de rapporten van de staatscommissie die in de loop van 1855-1856 verschenen. In haar eerste rapport stelde de commissie voor Suriname een aangepaste versie voor van Lans' *Emancipatie door centralisatie*. Het rapport werd voorafgegaan door een overzicht van de Surinaamse slavernij sinds de afschaffing van de slavenhandel, de emancipatie in het naburige Britse en Franse Guyana en de 24 emancipatie-ontwerpen die sinds 1833 bij de minister waren ingediend. Uitgangspunt voor haar eigen ontwerp waren de ervaringen in Brits en Frans Guyana, waar de geëmancipeerde slaven massaal van de plantages waren weggetrokken, volgens de commissie ten gevolge van een onvoldoende streng staatstoezicht en ten gevolge van de geringe beschaving en verstandelijke aanleg van de geëmancipeerde negers. Daarom stelde de commissie voor de geëmancipeerde slaven in Suriname, na onteigening van de grond tegen marktwaarde, in landbouwgemeenschappen en ambachtsgilden te organiseren, en ze daar onder een bijzonder staatstoezicht te houden totdat ze de kosten voor hun emancipatie hadden terugbetaald⁴². Na de terugbetaling zouden de plantages en de werktuigen het collectieve eigendom van de gemeenschappen en gilden worden. Alternatieven voor het strenge staatstoezicht werden door de commissie onderzocht maar afgewezen. Immigratie van nieuwe contract-arbeiders, zoals in Brits Guyana plaatsvond, werd te kostbaar geacht en vrijverklaring bij geboorte vond men onredelijk tegenover de eigenaren. Van Raders bleef het laatstgenoemde plan tevergeefs in en buiten de commissie propageren⁴³. Omdat op de Antillen vrij land nagenoeg ontbrak en het aantal vrijen er bijna groter was dan het aantal slaven stelde de commissie in haar tweede rapport voor de onteigening van de dorre gronden in de Antillen maar achterwege te laten⁴⁴. Een gecompliceerd geval was St. Maarten. Daar hadden de eigenaren in 1848 onder druk van de afschaffing der slavernij in Frankrijk hun slaven zelf vrijgelaten. De commissie stelde daarom voor geen 'schadevergoeding' maar een 'tegemoetkoming' uit te keren⁴⁵. Nog gecompliceerder was de situatie in de Afrikaanse bezittingen voor de kust van Guinée. De commissie concludeerde na een grondig onderzoek van de inheemse slavernij aldaar dat de Nederlandse wetgever

41. *Handelingen*, 12 december 1855, 402.

42. *Eerste rapport van de Staatscommissie*, 16-92, 137-155, 233-274.

43. *Ibidem*, 349-365.

44. *Tweede rapport van de Staatscommissie* ('s-Gravenhage, 1856) 105-118.

45. *Ibidem*, 50-69.

zich zorgvuldig van inmening in deze instelling diende te onthouden⁴⁶. Met de slavernij in Oost-Indië had de commissie zich niet ingelaten, omdat deze volgens het regeringsreglement van 1854 vóór 1860 in een aparte wet moest worden afgeschaft.

De reacties op de voorstellen van de staatscommissie waren overwegend negatief. Alleen de 'Commissie van belanghebbenden bij den Surinaamschen landbouw' was ingenomen met de voorgestelde regeling⁴⁷. De nieuwe eigenaren in Suriname protesteerden heftig bij monde van gouverneur C. P. Schimpf, die verklaarde dat 'door de onteigening ook der gronden nagenoeg geheel de vrije bevolking der kolonie aan de beoogde verbetering van het lot der slaven opgeofferd zal worden'⁴⁸. De abolitionisten vielen juist het voorgestelde staatstoezicht over de geëmancipeerde slaven aan: dit moest niet gericht zijn op de vergroting van de productie, maar op de evangelisatie en opvoeding tot een geregeld familieleven⁴⁹.

Het abolitionisme had sinds 1853 ook buiten de Kamer meer aanhangers gekregen. Nadat hij in 1851 tevergeefs de afschaffing ter sprake had gebracht stelde J. W. Gefken op 6 april 1853 op de zestiende bijeenkomst van de Christelijke Vrienden met succes voor om de in 1842 opgerichte 'Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij' nieuw leven in te blazen. De overgebleven bestuursleden, Groen, Elout en Gefken stuurden een circulaire rond en op 25 juli 1853 vond er een eerste vergadering plaats, waarop de statuten uit 1842 ongewijzigd werden overgenomen. Het voorlopig bestuur onder voorzitterschap van Groen werd aangevuld met H. J. Koenen, J. A. Singendonck en H. W. A. van Oordt. Volgens haar statuten verwierp de Maatschappij de slavernij als onverenigbaar met de strekking van Gods woord en streefde ze een emancipatie van de slaven na die volgens christelijke beginselen tot stand moest komen⁵⁰. Het aantal leden nam snel toe, tot 667

46. *Ibidem*, 70-91.

47. De secretaris van de 'Commissie van belanghebbenden', P. C. Gülcher, had tegenover de staatscommissie verklaard, dat de Amsterdamse handelshuizen in overgrote meerderheid voor afstand van de onrendabele plantages waren, *Eerste rapport van de Staatscommissie*, 325, 330.

48. *Bijlagen Handelingen*, 1856-1857, 1226.

49. *Maandblad uitgegeven vanwege de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, I (1855-1856) 95-123; *Tijdschrift uitgegeven vanwege de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, II (1856-1857) 12-27 (verder afgekort als *Maandblad en Tijdschrift*); M. D. Teenstra, *Vlugtige beschouwing van de hedendaagsche slavernijkwestie in Nederland* (Amsterdam, 1856) 30. De Nederlandse abolitionisten werden over de gevolgen van de Engelse emancipatie in gunstige zin voorgelicht door de Engelse abolitiebeweging, die in de jaren 1850 een achttal delegaties naar Nederland heeft gezonden; H. Temperley, *British Anti-Slavery, 1833-1870* (Londen, 1972) 190-191.

50. *De Vereeniging: Christelijke Stemmen*, V (1851) 308; *ibidem*, VII (1853) 704; *Ernst en Vrede. Maandschrift voor de Nederlandsche Hervormde Kerk*, I (1853) 288-290; vergelijk Van Winter, 'De openbare mening', 72-75. De politieke en religieuze samenstelling van de stedelijke afdelingen lijkt betrekkelijk gemengd te zijn geweest, in de provincie verliep de ledenwinning voornamelijk 'door den invloed van godsdienstleeraren', *Tijdschrift*, III (1857-1858) 32. Het landelijke bestuur bleef steeds samengesteld uit leden van het Réveil; na Groen werden Ae. Mackay, W. van Lynden en J. A. Singendonck voorzitter.

in 1857, geconcentreerd in de stedelijke afdelingen Amsterdam (136), Den Haag (115), Rotterdam (79) Delft (48), Haarlem (39) en Heemstede (39)⁵¹. De contributie bedroeg minimaal vijf gulden, zodat de leden voornamelijk weer uit de kringen van de gegoede burgerij afkomstig waren, maar anders dan in de jaren veertig traden er nu ook leden toe van buiten de kring van het Réveil. Door een relatief brede samenstelling was de Maatschappij verbonden met onder meer de Synode van de Hervormde Kerk, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het Indisch Genootschap, instellingen die in de loop van de jaren vijftig krachtig hebben gepleit voor de afschaffing van de slavernij⁵². De Maatschappij streefde haar doelstellingen na door de uitgave van een *Maandblad*, later *Tijdschrift*, door het indienen van adressen bij de Koning en de Staten-Generaal en door christelijke slaven in Suriname vrij te kopen. Zij oefende echter de meeste invloed uit via haar leden die zitting hadden in de Tweede Kamer. In 1857 waren dat er negen, onder wie in ieder geval de anti-revolutionairen Groen, Elout, Van Lynden en Mackay, en de liberalen Van Hoëvell, Blaupot ten Cate en B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis. Actief in de Kamer, maar waarschijnlijk geen lid van deze protestantse abolitiebeweging was het katholieke kamerlid J. L. A. Luyben, die contact onderhield met de abolitionistisch-gezinde bisschoppen M. J. Niewindt op Curaçao en J. Grooff in Suriname⁵³.

De belangstelling voor de kwestie van de slavernij werd onder het Nederlandse publiek vooral gestimuleerd door het verschijnen van een tweetal boeken: de Nederlandse vertaling van *Uncle Tom's Cabin*⁵⁴ in 1853, en het boek *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* van Van Hoëvell in 1854⁵⁵. Van Hoëvell gaf daarin een gedramatiseerde weergave van de Surinaamse slavernij, ontleend aan de mondelinge en schriftelijke gegevens van bezoekers – 'als eene blinkende lijst, waarin de getrouw naar de natuur geteekende schilderij is gevat'. Het boek was één grote aanklacht tegen de Surinaamse slavernij en het werd afgesloten met een vurig pleidooi voor onmiddellijke emancipatie, omdat van de eigenaren geen goede voor-

52. Zie voor het adres van de synode, ondanks krachtige oppositie in mei 1858 aangenomen, op voorstel van de Nederduitse Hervormde Gemeente te Amsterdam, *Tijdschrift*, IV (1858-1859) 2; vergelijk *Hoofdbestuur der Maatschappij 'Tot Nut van 't Algemeen' aan den Koning, 13 juni 1857* (s.l., s.a.); *Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap*, II (1855) 203-220.

53. Het *Tijdschrift* was spaarzaam met de vermelding van namen; tot 1860 werden ook de artikelen niet ondertekend. Zie voor de vermelding van het – anonieme – negental kamerleden, *ibidem*, II (1856-1857) 27.

54. Volgens Gefken schiep dit boek het klimaat voor de heroprichting van de Nederlandse abolitiebeweging, 'Levenservaringen', 47; vergelijk J. Wolbers, *De Slavernij in Suriname, of dezelfde gruwelen der slavernij, die in de 'Negerhut' geschetst zijn, bestaan in onze West-Indische koloniën!* (Amsterdam, 1853).

55. W. R. van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* (2 dln.; Zaltbommel, 1854); er volgden binnen een jaar nog twee goedkope herdrukken.

bereiding van de slaven op de vrijheid kon worden verwacht. In het slothoofdstuk voerde Van Hoëvell een aantal traditionele argumenten aan ter verdediging van de slavernij, die hij vervolgens weerlegde, of in ieder geval verwierp als strijdig met de eisen van godsdienst, beschaving en wetenschap. Zo stelde hij tegenover de verdediging van de slavernij met racistische argumenten een soortgelijke verdediging van de emancipatie:

Maar geloof niet aan dit gebrek van verstandelijke vermogens bij het negerras. In tegendeel. De neger moge al op eenen lageren trap van geestontwikkeling dan Europeanen gesteld moeten worden; altijd staat hij in aanleg boven het Maleische, Amerikaansche en andere menschenrassen⁵⁶.

De reacties op het boek liepen sterk uiteen. De Nederlandse abolitionisten reageerden enthousiast⁵⁷. In Suriname lokte het felle protesten uit, met name van Joodse ingezetenen die door Van Hoëvell van bijzondere wreedheid en hebzucht werden beschuldigd. De Surinaamse advocaat B. E. C. Belmonte probeerde de opvattingen van Van Hoëvell te weerleggen met de tegenstrijdige redenering dat de slavernij in Suriname feitelijk slechts in naam bestond, maar vanwege de geringe beschaving van de neger-slaven niet volledig kon worden opgeheven⁵⁸. Onder Nederlanders die Suriname in tegenstelling tot Van Hoëvell zelf hadden bezocht riep het boek eveneens de nodige scepsis op. De abolitionistisch-gezinde onderwijzer W. Boekhoudt betreurde het eenzijdige en overdreven karakter van Van Hoëvell's beweringen⁵⁹, terwijl de marine-officier M. H. Jansen op grond van zijn ervaringen in de Oost en de West tegenover Thorbecke verklaarde geen boek van Van Hoëvell meer te willen lezen: 'daarin is te veel waarheid en logen vermengd'⁶⁰. Van Hoëvell heeft met *Slaven en vrijen* de belangstelling voor de slavernij en de emancipatie ongetwijfeld vergroot, maar uiteindelijk alleen reeds gevestigde meningen bevestigd. Bij de besluitvorming heeft het boek – dat was opgedragen aan de staatscommissie – nauwelijks een rol gespeeld.

56. *Ibidem*, II, 221. Over het algemeen werd het negerras gedurende de negentiende eeuw qua verstandelijke aanleg tot het minst begaafde menschenras gerekend, ook door de liberale abolitionist M. D. Teenstra, voormalig ambtenaar in Suriname, in *De neger-slaven in de kolonie Suriname en de uitbreiding van het Christendom onder de heidensche bevolking* (Dordrecht, 1842) 115.

57. *Slaven en vrijen* werd zowel in anti-revolutionaire als in liberale en radicale kring gunstig ontvangen: Groen sprak zijn waardering openlijk uit op de algemene vergadering van de abolitiebeweging van 25 april 1855, *Maandblad I* (1855-1856) 26; de liberale hoogleraar P. J. Veth toonde zich in een lovende boekbespreking in *De Gids*, XIX (1855) i, 200, vast overtuigd van het waarheidsgehalte van Van Hoëvell's uitspraken; in het radicale blad *Asmodee* tenslotte werd het boek op 24 januari 1855 aangeprezen als 'een juweel voor menschen van gevoel en verstand'.

58. B. E. C. Belmonte, *Neêrlands West-Indië in zijne belangen en Dr. W. R. van Hoëvell in zijn 'Slaven en Vrijen'* (Leiden, 1855); vergelijk Van Hoëvell's uitlatingen over de 'lafhartige karakters' van de Surinaamse Joden in *Slaven en vrijen*, I, 80, 87, en soortgelijke opmerkingen over de Chinese slavenhouders op Java in *De emancipatie der slaven in Nederlandsch-Indië* (Groningen, 1848) 17.

59. W. Boekhoudt, *Uit mijn verleden. Bijdrage tot de kennis van Suriname* (Winschoten, 1874) III.

60. S. P. l'Honoré Naber, ed., *Het leven van een vloothouder. Gedenkschriften van M. H. Jansen* (Utrecht, 1925) 300.

De impasse, 1857-1861

De voorstellen van de staatscommissie vormden het uitgangspunt voor de verschillende wetsontwerpen die bij de Kamer werden ingediend. De liberale en anti-revolutionaire kamerleden konden deze voorstellen wel tegenhouden, maar zij konden de conservatieve ministers onmogelijk een onmiddellijke emancipatie opdringen. De eerste wetsontwerpen werden op 18 juli 1857 door Mijer bij de Kamer ingediend⁶¹. Mijer had nagenoeg alle voorstellen van de staatscommissie overgenomen, hij had alleen de onteigening van de plantages, die door Schimpf en de Surinaamse kolonisten zo fel was bestreden, facultatief gesteld. Uit het voorlopig verslag blijkt ontwerp A betreffende de afschaffing van de slavernij in Suriname bij het beraad in de afdelingen niettemin een 'algemene afkeuring' te hebben ontmoet⁶². De kritiek betrof vooral de erkenning van het recht op schadevergoeding op grond van het eigendomsrecht van slavenhouders, de verplichte terugbetaling door de geëmancipeerde slaven van de voor hun emancipatie gemaakte kosten en hun organisatie in gemeenschappen en gilden, een 'socialistische utopie' volgens vele kamerleden. Gezien het dwingend karakter van het staatstoezicht was de term 'vrijverklaring' niet meer dan een 'schoon klinkende phrase'. De ontwerpen B en C over de afschaffing van de slavernij op Curaçao en onderhorige gebieden en de tegemoetkoming aan de eigenaren op St. Maarten, riepen weinig kritiek op. Mijer kon geen nieuw ontwerp indienen. Hij trad in februari 1858 af na de val van het ministerie-Van der Brugghen.

De nieuwe minister van koloniën J. J. Rochussen, die samen met de liberaal P. P. van Bosse als formateur van het ministerie was opgetreden, kwam in zijn eerste ontwerpen van 25 oktober 1858 een heel eind aan de wensen van de Kamer tegemoet⁶³. De terugbetaling van de kosten voor de emancipatie en het voorstel om de geëmancipeerde slaven in gemeenschappen en gilden te organiseren werden ingetrokken, terwijl er een immigratieregeling aan het ontwerp werd toegevoegd. Deze immigratie zou door een staatsbank geregeld worden en deze zou de beschikking krijgen over tweederde van het totaal der uit te keren schadevergoeding. Uit het voorlopig verslag van 7 april 1859 blijkt dat de Kamer bijzonder was ingenomen met de voorgestelde wijzigingen⁶⁴. De Surinaamse kolonisten protesteerden echter heftig tegen de verplichte inhouding van tweederde van hun schadevergoeding en gouverneur Schimpf nam uit protest ontslag. Hij werd opgevolgd door de liberale gouverneur van Curaçao, R. F. van Lansberge. Na de teleurstellende ervaring die de staat inmiddels had opgedaan met de immigratie van 500 Chinese contract-arbeiders trok

61. *Bijlagen Handelingen*, 1856-1857, 1218-1239.

62. *Ibidem*, 1857-1858, 555-571.

63. *Ibidem*, 1858-1859, 332-347.

64. *Ibidem*, 928-942.

Rochussen in zijn tweede ontwerpen de immigratieregeling weer in en ter compensatie verscherpte hij het staatstoezicht op de geëmancipeerden⁶⁵. Deze ontwerpen werden ondanks herhaalde aansporingen pas op 30 april 1860 bij de Kamer ingediend, waar ze volgens het voorlopig verslag van 18 juni algemeen als een 'stap terug' werden beschouwd⁶⁶. Ondanks de vele kritiek diende Rochussen de ontwerpen op 18 september nagenoeg ongewijzigd in bij de Kamer⁶⁷, waar ze volgens het verslag van 22 december opnieuw als onaanvaardbaar werden teruggewezen⁶⁸. De besluitvorming was duidelijk in een impasse geraakt en abolitionistisch-gezinde kamerleden zagen de emancipatie al 'ad Calendas Graecas' verschoven.

Het abolitionistische élan zowel binnen als buiten de Kamer nam af naarmate de impasse in de besluitvorming toenam. Groen had zich in 1857 na het conflict met Van der Bruggen als kamerlid teruggetrokken en ook buiten de Kamer ging hij zich steeds meer toeleggen op de onderwijskwestie, tot teleurstelling van Koenen, die Groen op 12 december 1858 schreef dat de kwestie van de emancipatie der negers 'den ijver van eenen Nederlandschen Wilberforce' moeilijk kon missen⁶⁹. Binnen de abolitiebeweging was de afnemende belangstelling voor de abolitiebeweging duidelijk merkbaar aan de stagnerende groei van het aantal leden en aan de geringe deelname van de leden aan vergaderingen en andere activiteiten. Nu de Maatschappij zich gesteld zag voor de noodzaak om de malaise te doorbreken door haar aanhang te verbreden en haar optreden te radicaliseren liet ze het echter afweten. Zo ijverde de toekomstige oprichter van Patrimonium J. Wolbers er tevergeefs voor om van de emancipatie evenals in Engeland een 'volkszaak' te maken. Toen hij voorstelde het recht op schadevergoeding voor de eigenaren uit de statuten van de Maatschappij te schrappen dreigden 'vooraanstaande leden' de beweging te verlaten, terwijl zijn voorstel om het bijzonder staatstoezicht als voorwaarde te laten vallen werd verworpen onder verwijzing naar het veertig jaar durende verblijf van de Joden in de woestijn na de Egyptische slavernij. Het aanbieden van een volkspetitionnement werd in 1860 nog 'prematuur' geacht⁷⁰. Nog koeler was de reactie op de voorstellen van A. D. van der Gon Netscher, voormalig planter en parlamentslid in Brits Guyana, om de contacten met Nederlandse politici uit te breiden en het streven naar afschaffing van de slavernij te ondersteunen met praktische voorstellen, aangezien de emancipatie door 'welgemeend bidden en hopen' geen stap dichterbij was gebracht. Zijn voorstellen werden tenslotte op de algemene ledenvergadering van 2 mei 1861 met 13 tegen 3 stemmen verworpen,

65. *Ibidem*, 1859-1860, 603-614.

66. *Ibidem*, 681-691.

67. *Ibidem*, 1860-1861, 215-231.

68. *Ibidem*, 541-552.

69. *Groen van Prinsterer, Briefwisseling*, III, 328.

70. *Tijdschrift*, IV (1858-1859) 23; *ibidem*, VI (1860-1861) 101.

nadat Groen had opgemerkt 'dat de handhaving van het christelijk beginsel voor de Maatschappij van meer belang is, dan de aanwinst van nieuwe leden'⁷¹.

Terwijl de abolitionisten twistten over de te volgen strategie begon de Nederlandse burgerij terug te komen van haar aanvankelijke ondersteuning van het abolitionisme, een mentaliteitsverandering die door Wolbers rond 1860 met enige ironie werd opgetekend:

daarbij, het werd zoo vervelend, bij herhaling te spreken en te hooren van die negers, die zóó ver af woonden, en dán hunne vrijmaking zou zoo veel geld kosten en men behoefde geld voor zaken in het binnenland, voor werken van algemeen nut: de eerste verschijnselen der spoorwegkoorts begonnen zich te vertoonen⁷².

Door deze 'flauwheid' onder het Nederlandse publiek en binnen de abolitiebeweging was de kans gering dat de impasse in de besluitvorming door druk van buitenaf zou worden doorbroken. Toen Rochussen zijn eerste ontwerpen had ingetrokken, verklaarde Van Hoëvell 'dat zij die eene emancipatie van de slaven verlangen, moeten verlangen naar een andere Regering'⁷³. De impasse werd nog voor het optreden van het tweede ministerie-Thorbecke doorbroken, na de val van Rochussen op de kwestie van de wettelijke regeling der suikercontracten op Java.

De doorbraak, 1861-1863

Rochussen werd als minister in het laatste ministerie Van Hall opgevolgd door J. P. Cornets de Groot van Kraayenburg, de gematigd-liberale oprichter van het Indisch Genootschap. Direct na zijn optreden als minister op 9 januari 1861 benoemde deze een onderzoekscmissie bestaande uit de heren Van der Gon Netscher, Schimpf en de voormalig gouverneur van Curaçao I. J. Rammelman Elzevier. De commissie kreeg tot taak nieuwe emancipatie-ontwerpen voor te bereiden⁷⁴. Na het aftreden van het ministerie-Van Hall op 14 maart werd Cornets de Groot opgevolgd door J. Loudon, eveneens een voorstander van een liberale koloniale politiek, die de commissie verzocht haar werkzaamheden voort te zetten. Op 26 april kon Loudon in de Kamer de grondslagen noemen waarop het ontwerp voor Suriname zou worden gebaseerd: directe afschaffing van de slavernij, toekenning van een schadevergoeding aan de eigenaren, een beperkt staatstoezicht van tien jaren op de geëmancipeerde slaven en immigratie van contract-arbeiders onder

71. *Ibidem*, 28-34; *ibidem*, VII (1861-1862) 29.

72. Wolbers, *Geschiedenis van Suriname*, 746.

73. *Handelingen*, 18 juli 1860, 868.

74. C. A. van Sypesteyn, 'Afschaffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische koloniën, uit officiële bronnen zamengesteld', bijblad van *De Economist* (1866) 7-9.

leiding en toezicht van de staat. Voor dit laatste had Van der Gon Netscher al jaren lang gepleit⁷⁵. De desbetreffende wetsontwerpen werden op 20 november bij de Kamer ingediend, met een bijlage waarin de commissie verslag deed van haar onderzoek naar de slavernij in Suriname en de immigratie van contract-arbeiders in de Engelse Westindische koloniën. De streefdatum voor de afschaffing der slavernij werd voorlopig vastgesteld op 1 juli 1863⁷⁶. Volgens het voorlopig verslag was de reactie in de afdelingen 'niet ongunstig' geweest⁷⁷. Er bleef echter veel kritiek bestaan op de erkenning van het recht op schadevergoeding, op de staatsdeelname aan de immigratie en het staatstoezicht op de geëmancipeerde slaven. Enkele kamerleden verwierpen de verplichting tot plantagearbeid als zodanig en meenden dat de geëmancipeerden zich vrij moesten kunnen bewegen, desnoods buiten Suriname, naar Liberia of Haïti.

Inmiddels was het tweede ministerie-Thorbecke tot stand gekomen en was Loudon opgevolgd door de onbekende ambtenaar G. H. Uhlenbeck. Van Hoëvell was een te controversiële figuur om minister te worden en hij werd tot lid van de Raad van State benoemd. Evenals Blaupot ten Cate en Sloet tot Oldhuis heeft hij niet meer kunnen deelnemen aan de openbare behandeling van de wetsontwerpen. Uhlenbeck verklaarde in zijn memorie van antwoord dat de nieuwe regering de wetsontwerpen 'als van zijne zijde ingediend beschouwde'⁷⁸. Hij wijzigde op advies van de kamerleden de term 'schadevergoeding' in 'tegemoetkoming', maar hij wees de kritiek op de immigratie onder staatsleiding van de hand. Deze achtte hij noodzakelijk' om van Suriname, in betrekkelijke zin, een tweede Java te maken'. Uhlenbeck drong aan op een spoedige behandeling van de ontwerpen, omdat er uit de West berichten kwamen over een groeiende onrust onder de slavenbevolking.

De beraadslagingen in de Tweede Kamer vonden plaats van 2 tot 10 juli 1862. Het werd toen duidelijk dat Loudon en Uhlenbeck naar de zin van de kamerleden nog lang niet ver genoeg waren afgeweken van de conservatieve beginselen van hun voorgangers. Een coalitie van liberalen en anti-revolutionairen onder leiding van Van Bosse en Elout bracht door amendering nog belangrijke wijzigingen in de ontwerpen aan.

Bij de algemene beschouwingen over ontwerp-A opende Van Bosse de aanval en hij wierp de vraag op die de gehele behandeling zou gaan beheersen,

75. *Handelingen*, 26 april 1861, 584; vergelijk A. D. van der Gon Netscher, *Bijdrage ter aanwijzing van de grondslagen, waarop de afschaffing der slavernij in Suriname dient gevestigd te worden* ('s-Gravenhage, 1858).

76. *Bijlagen Handelingen*, 1861-1862, 437-464.

77. *Ibidem*, 900-909.

78. *Ibidem*, 947-957.

de vraag, of het noodig is, en of het algemeen belang vordert, dat de Nederlandsche belastingschuldigen op contributie worden gesteld om de planters in de kolonie Suriname in staat te stellen om suiker te produceren⁷⁹.

De belangrijkste debatten en stemmingen vonden plaats bij de behandeling van het eerste hoofdstuk van het ontwerp, waarin de algemene grondslagen van de emancipatie werden vastgesteld. Mijer, inmiddels tot kamerlid gekozen, stelde tevergeefs voor de 'tegemoetkoming' weer in een 'schadevergoeding' te veranderen, omdat hier naar zijn mening wel degelijk een eigendomsrecht in het geding was. Na een hevige discussie werd zijn amendement met 45 tegen 11 stemmen verworpen⁸⁰. Uhlenbeck kreeg het zwaarder te verduren toen het voorgestelde staats-toezicht op de geëmancipeerde slaven aan de orde kwam, volgens Van Bosse 'eene zaak van socialistische strekking'. Het amendement van Van Lynden om de duur van het toezicht van tien tot vier jaar terug te brengen werd niettemin met 38 tegen 20 stemmen verworpen⁸¹. Minder succesvol was Uhlenbeck bij de verdediging van de immigratie onder staatsleiding. Van Bosse herhaalde zijn praktische en principiële bezwaren tegen staatsdeelname. De immigratie van contract-arbeiders was zijns inziens een zaak voor het particulier initiatief waarbij de staat zich van iedere inmenging diende te onthouden en bovendien waren de hiervoor bestemde drie miljoen gulden weggegooid geld omdat de Surinaamse kolonisten inmiddels wel hadden bewezen dat ze niet in staat waren de suikerproductie in Suriname rendabel te maken. Van Bosse en Elout dienden een amendement in dat de staatsleiding bij de immigratie deed vervallen en het subsidie tot één miljoen beperkte. Het amendement werd ondanks de tegenwerpingen van Uhlenbeck met 40 tegen 19 stemmen aangenomen⁸². Uhlenbeck, die het 'onaanvaardbaar' tegen dit amendement niet had willen uitspreken omdat het beginsel van de immigratie zijns inziens in de wet gehandhaafd bleef, werd bij de verdere behandeling van het ontwerp nog vaak in het nauw gebracht door Elout en Van Bosse. Tenslotte werd het zwaar gehavende ontwerp met 47 tegen 11 stemmen aangenomen. Van Bosse had tegen gestemd omdat naar zijn mening de uitkering aan de eigenaren nog te hoog en het staatstoezicht over de geëmancipeerde slaven nog te dwingend was gebleven⁸³. Bij de behandeling van ontwerp-B wist Van Bosse de kamermeerderheid wel mee te krijgen voor zijn voorstel de uitkeringen te verlagen en het staatstoezicht voor Curaçao en onderhorigheden af te schaffen. Het ontwerp werd vervolgens met 45 tegen 7 stemmen aangenomen⁸⁴.

De ingrijpend geamendeerde ontwerpen werden vervolgens door Uhlenbeck aan

79. *Handelingen*, 2 juli 1862, 929.

80. *Ibidem*, 3 juli 1862, 941.

81. *Ibidem*, 4 juli 1862, 959.

82. *Ibidem*, 6 juli 1862, 976.

83. *Ibidem*, 9 juli 1862, 1022.

84. *Ibidem*, 10 juli 1862, 1034.

de Eerste Kamer aangeboden, waar P. Hartsen zich op 4 augustus voor de moeilijke taak zag geplaatst 'te moeten goedkeuren, eene wet, die geheel strijdt met de beginselen der Regering zelve'. Anders dan in de Tweede Kamer werden ook bezwaren geuit tegen de emancipatie als zodanig. Zo stelde F. B. H. Michiels van Kessenich dat de Westindische slaven het in vergelijking met de Nederlandse werklieden zo slecht niet hadden: 'en dan gaat men zich zoo bekreunen om de slaven in die gewesten, zonder te denken aan de onzen'. Pas nadat de minister van marine Uhlenbeck te hulp was gekomen met de verklaring, dat bij langer uitstel bloedvergieten was te verwachten in de Westindische koloniën, wist Uhlenbeck de Eerste Kamer te bewegen de beide ontwerpen te aanvaarden⁸⁵. Op 8 augustus werden de ontwerpen door de koning ondertekend en vervolgens in het *Staatsblad* gepubliceerd. Op 1 juli 1863 was de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse Westindische koloniën een feit geworden.

Deze gebeurtenis bracht de gemoederen nauwelijks nog in beweging. Bij de abolitionisten heerste gepaste blijdschap, de eigenaren berustten en de slaven geloofden aanvankelijk niet dat het toch nog zover was gekomen⁸⁶. Op een buitengewone vergadering van de 'Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij' op 15 oktober 1862 werd besloten de Maatschappij maar op te heffen. De leden werd verzocht in het vervolg de 'Maatschappij tot bevordering van het Godsdienstig onderwijs onder de slaven en verdere heidensche bevolking in de kolonie Suriname', die sinds 1830 de evangelisatie in Suriname verzorgde te steunen⁸⁷. Van alle betrokken partijen zag de zwakke abolitiebeweging uiteindelijk nog de meeste van haar doelstellingen verwezenlijkt.

IV SLAVERNIJ, CULTUURSTELSELEN EN PAUPERISME

De discussie over de afschaffing van de slavernij stond niet op zich zelf. De tegenstelling tussen vrije en onvrije arbeid deed zich in Nederland gedurende de jaren 1840-1860 op allerlei terreinen voor, met name bij de meningsvorming en besluitvorming over het pauperisme en het cultuurstelsel. De belangrijkste woordvoerders over de afschaffing van de slavernij waren dikwijls eveneens betrokken bij de discussie over het armenvraagstuk en het cultuurstelsel. Van deze kwesties was het armenvraagstuk vóór 1853 ongetwijfeld het belangrijkste, terwijl het cultuurstelsel na 1860 uitgroeide tot de koloniale kwestie. Toen Sloet tot Oldhuis in 1862 terugblikte op de algemene vooruitgang die er volgens hem op economisch terrein was opgetreden gedurende de eerste twintig jaargangen van zijn *Tijdschrift*, noemde hij allereerst de vermindering van het pauperisme, vervolgens de afschaffing van de

85. *Ibidem Eerste Kamer*, 6 augustus 1862, 289.

86. Gefken, 'Levenservaringen', 71-72.

87. *Tijdschrift*, VIII (1862-1863) 121.

slavernij en tenslotte de afzwakking van het cultuurstelsel. Maar voor de gehele periode werd de afschaffing van de slavernij door Sloet en andere tijdgenoten zeker niet als de minst belangrijke kwestie opgevat, gezien het aantal publicaties dat er aan dit onderwerp werd gewijd⁸⁸. In de Tweede Kamer kreeg de afschaffing van de slavernij eveneens betrekkelijk veel aandacht. Vermeulen's opmerking dat de kamerleden in de jaren vijftig 'Oostindisch doof' waren voor de West geeft een verkeerde indruk van de verhoudingen bij de besluitvorming op koloniaal terrein⁸⁹. De aandacht voor de drie vraagstukken liep niet geheel parallel met hun economische en financiële betekenis. Met name bij de afschaffing van de slavernij waren de kwalitatieve aspecten naar verhouding belangrijker dan de kwantitatieve. Meer nog dan het pauperisme en het cultuurstelsel vormde de afschaffing van de slavernij in de jaren vijftig een echte 'kwestie', waarin de ideologische verschillen tussen de politieke stromingen in Nederland – de liberalen, conservatief-liberalen, conservatieven en anti-revolutionairen – duidelijk tot uiting kwamen⁹⁰.

De denkbeelden en het optreden van de anti-revolutionairen over deze drie vraagstukken vertoonden de meeste samenhang: zij ontleenden steeds een uniforme maatstaf aan het evangelie, waarvoor staatsgezag en economisch belang moesten wijken, indien zij de vrije naleving ervan belemmerden. Zo bestreden de anti-revolutionairen krachtig de armenwet van Thorbecke, waarin de diakonale armenzorg werd onderworpen aan een sterke staatscontrole; het conservatief-liberale compromis van G. C. J. van Reenen verwierpen zij in 1854 om dezelfde reden. De anti-revolutionairen wezen de armoede en dienstbaarheid op zich zelf allerm minst af; daarin lag juist een prikkel tot naleving van het evangelie, tot christelijke naastenliefde, die vanuit het Réveil ook daadwerkelijke in de eigen levenswijze werd nastreefd⁹¹. Ook het cultuurstelsel werd als zodanig door de anti-revolutionairen niet afgewezen; hun houding was afhankelijk van de vraag of het stelsel kon samen-

88. B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis, *Algemeen register op den inhoud der twintig eerste jaargangen van het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* (Zwolle, 1862) iii-v; het register telt 19 bijdragen onder de ingang 'armwezen', 8 onder 'slavernij' en 1 onder 'cultuurstelsel'. Vergelijk Van Winter, 'De openbare mening', 91-102; C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java, 1840-1860* (Leiden, 1975) 42, 114-115; H. F. J. M. van den Eerenbeemt, 'Armoede in de 'gedrukte' optiek van de sociale bovenlaag in Nederland, 1750-1850', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXVIII (1975) 496-500.

89. W. H. Vermeulen over de weigering van de Tweede Kamer de bij haar ingediende West-indische regeringsreglementen in behandeling te nemen, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, IV ('s-Gravenhage 1955) 456.

90. J. C. Boogman, 'De Britse gezant Lord Napier over de Nederlandse volksvertegenwoordiging (in 1860)', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, LXXI (1957) 186-200; vergelijk Th. van Tijn, 'The Party Structure of Holland and the Outer Provinces in the Nineteenth Century', in J. S. Bromley en E. H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands*, IV, *Metropolis, Dominion and Province* ('s-Gravenhage, 1971) 188-190.

91. *De Vereeniging: Christelijke Stemmen*, VI (1852) 391; *ibidem*, VIII (1854) 742-745; vergelijk P. A. Diepenhorst, *Groen van Prinsterer* (Kampen, 1932) 500, 511.

gaan met evangelisatie op Java. Nadat zij samen met liberalen als Van Hoëvell, Blaupot ten Cate en Sloet tot Oldhuis tevergeefs de openstelling van Java voor de zending hadden trachten af te dwingen, stemden de anti-revolutionairen in 1854 tégen het nieuwe regeringsreglement van Baud en Pahud. In 1862 zou Groen zich vanuit dezelfde beginselen weer van de liberalen distantieëren en zich verbinden met de conservatieven, die de vrije evangelisatie inmiddels leken te aanvaarden⁹². Zelfs de slavernij werd door Groen en een deel van zijn omgeving niet volledig verworpen, omdat het in beginsel niet strijdig was met de letter van de Schrift⁹³. Maar de Surinaamse slavernij die zo duidelijk in strijd was met de geest van het evangelie werd door alle anti-revolutionairen krachtig bestreden. En evenals bij de behandeling van het Oostindische regeringsreglement keerden zij zich samen met de liberalen tegen Baud en de conservatieve ministers van koloniën die in hun emancipatievoorstellen de evangelisatie en christelijke opvoeding van de geëmancipeerden leken op te offeren aan de economische en financiële belangen van de staat. Of het nu om Nederland ging of om Java en Suriname, steeds stelden de anti-revolutionairen de 'arbeidzaamheid' boven de 'productie':

De antirevolutionair beschouwt den mensch niet als een wezen, wien talenten en gaven zijn toevertrouwd om daarmee uitsluitend ter verhooging van stand en vermeerdering van fortuin te arbeiden, maar om door arbeid en in arbeid God te verheerlijken⁹⁴.

De Nederlandse conservatieven volgden in veel mindere mate één bepaald beginsel. Toen de staatsfinanciën waren gesaneerd en de grondwetsherziening in 1848 eenmaal tot stand was gekomen vervaagden de verschillen met de liberalen; er ontstond een losse groepering van conservatief-liberalen die bij vele kwesties – waaronder de afschaffing van de slavernij – wisselend en verdeeld met de liberalen of de conservatieven meestemde. Het pragmatisme waardoor de conservatieven en conservatief-liberalen zich naar hun eigen mening gunstig onderscheiden van de doctrinaire liberalen en starre anti-revolutionairen, kwam duidelijk tot uiting in hun opstelling tegenover het armenvraagstuk. In tegenstelling tot in andere Europese landen hadden de conservatieven en conservatief-liberalen in Nederland betrekkelijk weinig belangstelling voor dit vraagstuk en stonden zij huiverig tegenover het beginsel van de staatszorg. De armenwet van Thorbecke, die op dit beginsel was gebaseerd, werd door hen bestreden, en het compromis tussen staatszorg en diaconale zorg van hun geestverwant Van Reenen in meerderheid gesteund. Overigens

92. *Ibidem*, 461; *Christelijke Stemmen*, VIII (1854) 592; *ibidem*, IX (1855) 104, 246.

93. Da Costa wees er tijdens de zestiende Vriendenvergadering op dat een 'dadelijk' verbod van de slavernij in de Schrift ontbrak, *ibidem*, VII (1853) 704. Groen herhaalde dit standpunt nog in 1862, tijdens een discussie met de ongeduldige leden van de abolitiebeweging: 'Op de gebied der letter zegevierden de voorstanders der slavernij', *Tijdschrift*, VIII (1862-1863) 73.

94. *Christelijke Stemmen*, VIII (1854) 535.

hebben de conservatieven het eerste liberale ministerie zelden consequent en principieel bestreden; Baud stemde vaker voor wetsvoorstellen van het eerste ministerie-Thorbecke dan menig liberaal kamerlid, zoals Mijer niet naliet op te merken⁹⁵. Evenmin werd het cultuurstelsel in de jaren vijftig door Baud consequent en principieel verdedigd. Bij de samenstelling en behandeling van het nieuwe regeringsreglement lijkt Baud ernstig rekening te hebben gehouden met de desastreuze gevolgen van sommige cultures voor de Javaanse bevolking – en de veranderende publieke opinie in Nederland. In ieder geval toonde hij zich op vele punten bijzonder toegevend tegenover de liberale oppositie. In het strategische artikel 56 – evenals de meeste artikelen door Baud zelf geredigeerd – verplichtte de Kroon zich tot een overgang naar de vrije arbeid en het particulier ondernemerschap, het stelsel van staatsonthouding dat door Baud omstandig werd geprezen als ‘onder alle hemelstreken, onder alle omstandigheden het beste’; alleen vanwege de financiële nood van het moederland was er volgens hem tijdelijk van dit beginsel afgeweken. Baud leek zo alleen nog maar met Van Hoëvell van mening te verschillen over het tempo waarin het cultuurstelsel moest worden afgeschaft – en ook in dat opzicht niet diepgaand⁹⁶. De principiële verdediging van het cultuurstelsel zou pas in de jaren zestig weer een ideologisch bestanddeel worden van het Nederlandse conservatisme.

Baud is altijd een verklaard tegenstander van de slavernij geweest, die hij zowel in economisch als in zedelijk opzicht verwerpelijk achtte. Maar het stelsel van staats-exploitatie dat hij er voor in de plaats wilde stellen week nog sterker af van het ‘laissez faire’-beginsel dan het cultuurstelsel daarvoor. Baud voerde voor deze afwijking weer economische en financiële argumenten aan, maar er was in zijn emancipatieontwerp nog een element aanwezig, dat bij zijn rechtvaardiging van het cultuurstelsel had ontbroken. De Javaan was volgens Baud door zijn geringe beschaving nog niet rijp voor de vrije arbeid, maar werd daartoe in de naaste toekomst wel in staat geacht. De neger was volgens Baud niet alleen onbeschaafder, maar ook verstandelijk minder ontwikkeld dan andere gekleurde volkeren; gedurende zijn verblijf als jong adelborst in Brazilië had Baud al blijk gegeven van de

95. P. Mijer, *J. C. Baud geschetst* (Utrecht, 1878) 636.

96. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten*, 50, 103-105. Aanvankelijk had Baud nog de stelling bestreden ‘dat hetgene volgens de regelen der Staathuishoudkunde elders goed is, ook voor onze Overzeesche Bezittingen kan worden aangenomen’, *Het koloniaal monopoliestelsel getoetst aan geschiedenis en staathuishoudkunde van D. C. Steyn Parvé daadwerkelijk wederlegd* (Gouda, 1850) 7. Ook bij de opstelling en behandeling van het regeringsreglement beschouwde Baud Java in de eerste plaats als een wingewest, in het bestuur waarvan de belangen van het moederland dienden te prevaleren; achter Baud’s liberale beginselverklaring van 1854 blijft een conservatief realisme – of zelfs cynisme – herkenbaar; vergelijk J. C. Boogman, ‘Kanttekeningen bij het verschijnsel conservatisme, in het bijzonder in Nederland’, in: *De mens in het recht. Bundel opstellen aangeboden aan prof. mr. W. F. Prins* (’s-Gravenhage, 1975) 23.

overtuiging dat luiheid en zedeloosheid inherent waren aan het negerras⁹⁷. Nu werden racistische argumenten omstreeks het midden van de negentiende eeuw vrij algemeen aanvaard. Voor Baud en de meeste conservatieven waren ze echter doorslaggevend dan voor de meeste liberalen en anti-revolutionairen. Rochussen, die de voortzetting van de geregelde productie niet zoals Baud door staatsexploitatie nastreefde, maar door immigratie van nieuwe arbeiders, vond een bijzonder staatstoezicht over de geëmancipeerden eveneens absoluut noodzakelijk:

wordt in Nederlandsch Guyana de vrijverklaarde negermassa aan eigen kracht, of liever aan eigen zwakte overgelaten; wat is van hare toekomst anders te verwachten, dan dat zij door ellende, melaatschheid en ziekten der ontucht gesmaldeeld zal worden?⁹⁸.

De liberalen benaderden het pauperisme, het cultuurstelsel en de slavernij in veel sterkere mate vanuit uniforme beginselen, ontleend aan de Engelse politieke economie, of aan de verlichtingsfilosofie en de vrijzinnige theologie van de Groninger richting: een universalisme waarvan een liberaal als Sloet tot Oldhuis met harts-tocht getuigde,

Er is maar ééne staathuishoudkunde, even als slechts ééne zedekunde, ééne natuurkunde, ééne scheikunde, want dit alles, het is uit ééne bron gevloeid, uit het Opperwezen zelf, die het evenmin der menschelijke maatschappij, als der stoffelijke natuur aan vaste, onveranderlijke wetten heeft laten ontbreken⁹⁹.

Maar binnen het Nederlandse liberalisme waren ook particularistische denkbeelden werkzaam, zoals de historische concepties van de Duitse rechtsschool, die zo'n grote invloed hebben uitgeoefend op de intellectuele vorming van Thorbecke. Bovendien moesten de liberalen ook rekening houden met de plaatselijke belangen van hun kiezers en de praktische eisen van regeringsverantwoordelijkheid. Bij de besluitvorming over het pauperisme kwamen duidelijk tegenstellingen aan het licht over de betekenis van de liberale beginselen. Het beginsel van staatszorg waarop Thorbecke zijn armenwet had gefundeerd, werd onder meer door De Kempenaer verworpen als strijdig met het beginsel van staatsonthouding op economisch terrein, terwijl Thorbecke's voorkeur voor gedwongen tewerkstelling boven bedeling niet werd gedeeld door liberalen als Blaupot ten Cate, die het pauperisme niet als een economisch maar als een zedelijk probleem opvatte¹⁰⁰. Met uitzondering van

97. Zie Baud's aantekeningen over de Braziliaanse negers en kleurlingen, geciteerd door Mijer, *J. C. Baud geschetst*, 25-27; vergelijk zijn opvattingen over de Javanen in *Het koloniaal monopolie-stelsel*, 8, 15, 30.

98. *Bijlagen Handelingen*, 1860-1861, 221; vergelijk noot 56 hierboven. J. A. Singendonck, voorzitter van de abolitiebeweging, waarschuwde zijn gehoor op de algemene vergadering van 7 mei 1862 ernstig tegen 'overdrijving van het verschil der rassen', *Tijdschrift*, VIII (1862-1863) 43.

99. *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, XV (1857) 388.

100. Evenals Van Hoëvell en Sloet tot Oldhuis zag 'Nutsman' Blaupot ten Cate met name in onderwijs de oplossing voor de 'onrijpheid' van zowel de Nederlandse paupers, als de Surinaamse

Blaupt ten Cate stemden de meeste liberalen echter met Thorbecke tegen het wetsontwerp van Van Reenen. Van Hoëvell liet zich bij binnenlandse kwesties als het pauperisme niet onbetuigd, maar trad toch vooral bij de behandeling van koloniale aangelegenheden op de voorgrond. Als leider van de 'koloniale oppositie' heeft hij het beleid van de conservatieve ministers van koloniën op vele punten bestreden, zonder het cultuurstelsel volledig af te wijzen. Fasseur heeft duidelijk het dilemma geschetst waarin de liberalen verkeerden, die het cultuurstelsel vanuit economische en humanitaire beginselen wilden afschaffen, maar de Indische baten om financiële redenen niet konden missen¹⁰¹. Dit dilemma ontbrak bij de afschaffing van de slavernij: de Westindische koloniën leverden onder de slavernij geen baten, maar chronische begrotingstekorten op. Bij de bestrijding van de omvangrijke overheidsbevoegdheden en uitgaven in de conservatieve emancipatieontwerpen waren de economische en humanitaire beginselen in overeenstemming met het belang van 's rijks schatkist; een aantrekkelijke omstandigheid, waarvan met name Van Bosse handig gebruik heeft gemaakt bij de behandeling van de definitieve wetsontwerpen. Voor Van Hoëvell, Blaupt ten Cate en Sloet tot Oldhuis kwamen de economische en humanitaire beginselen ongetwijfeld op de eerste plaats. Meer nog dan het cultuurstelsel was de Westindische slavernij in hun ogen het symbool van een onnatuurlijke dwang, die in schril contrast stond met de vrijheid in Nederland¹⁰².

Direct na zijn terugkeer in Nederland had Van Hoëvell al de positieve aanpak van een cholera-epidemie door de staat en de kerken in Nederland vergeleken met de ellende die deze ziekte op Java had teweeg gebracht, waar de lijders de zorg van een verlicht staatsgezag en de steun van het christendom hadden moeten ontberen¹⁰³. Bij de beschrijving van de Surinaamse slavernij werd dit contrast nog sterker. De materiële omstandigheden van de Surinaamse huisslaven mochten dan beter zijn dan die waarin vele Nederlandse werklieden verkeerden, de slaven misten de vrijheid, en daarmee de drijfveren tot deugd, arbeidzaamheid en welvaart op langere termijn¹⁰⁴. In tegenstelling tot in Nederland waren de geestelijke en materiële ontberingen in de koloniën het gevolg van kunstmatige dwangstelsels, die in stand negerslaven en de Javaanse dorpelingen, voor de vrije arbeid; zie zijn *Armen en armenzorg* (Leiden, 1851) 50-52; vergelijk voor Thorbecke's opvattingen over het pauperisme, J. C. Boogman, 'J. R. Thorbecke – uitdaging en antwoord', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXVII (1972) 366-367.

101. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten*, 127-128.

102. Daarnaast speelden bij de liberalen ook staatsrechtelijke en partijpolitieke overwegingen een rol. Zo lijkt Thorbecke – voorzover hij zich überhaupt in de kwestie interesseerde – als oppositieleider vooral te hebben gestreefd naar vergroting van de parlementaire controle op het beleid van de minister; aanvankelijk door het optreden van de slavenhouders te steunen, tenslotte door partij te kiezen voor de abolitionisten.

103. W. R. van Hoëvell (Jeronymus), *Eene epidemie op Java en de cholera in Nederland* (Amsterdam, 1849), 13.

104. *Idem*, *Slaven en vrijen*, II, 200.

werden gehouden door de Nederlandse staat en waarvan het Nederlandse volk profiteerde. Het roepingsbesef, dat later de ethische politiek zo sterk zou beheersen, is bij Van Hoëvell al duidelijk herkenbaar. Herhaaldelijk heeft hij regering en volk van Nederland op hun plicht gewezen, om een einde te maken aan de onnatuurlijke dwang in de koloniën en de bevolking daar op te heffen uit hun achterlijkheid:

Leer de diepgezonken volkeren, die gij bestuurt, stoffelijk geluk; leer hen zich het leven veraangenamen, het leed verzachten, den geest ontwikkelen, het godsdienstig gevoel reinigen, den wandel heiligen; vorm en leid hen op tot de zegeningen, die kunst en wetenschap en godsdienst u schenken; word de herder dier verdoolde schapen, de opvoeder dier afgedwaalde kinderen¹⁰⁵.

Een dergelijk 'peletonsvuur van woorden', opgevangen in een abolitionistisch milieu gedurende de jaren vijftig was voor Multatuli aanleiding om de slavenvrienden in zijn bekend idee 451 te wijzen op 'den kanker van de blanke slavernij', de slavernij in eigen land, waarvoor zij vaak persoonlijk verantwoordelijk waren. Hij stelde daarom sarcastisch de invoering voor van een 'gereguleerde slavernij' in Nederland, met de verplichting voor de meesters hun eigendom goed te verzorgen¹⁰⁶. De preoccupatie met de onvrije arbeid in de koloniën leidde bij liberalen als Van Hoëvell inderdaad makkelijk tot idealisering van de vrije arbeid in Nederland en een zekere blindheid voor de indirecte vormen van dwang en uitbuiting die daar in die jaren ontegenzeggelijk mee waren verbonden.

V NEDERLAND EN ENGELAND

Terwijl de afschaffing van de slavernij binnen de Nederlandse verhoudingen niet zonder betekenis was, speelde de kwestie in Engeland ongetwijfeld een belangrijker rol. De afschaffing van de slavernij voltrok zich in beide landen op een verschillend tijdstip en onder verschillende omstandigheden – verschillend, maar niet onvergelykbaar. De drie eerder behandelde verklaringen van de Engelse abolities kunnen ook worden toegepast op de Nederlandse afschaffing van de slavernij, zij het slechts tot op zekere hoogte.

Door Van Winter werd erop gewezen dat het Nederlandse abolitionisme in tegenstelling tot het Engelse nooit een 'volkszaak' is geworden, terwijl Emmer de afwezigheid heeft vastgesteld van een instelling als het 'West-Indian Interest', een belangengroepering van slaveneigenaren in het parlement¹⁰⁷. Uitgaande van de humanitaire verklaring zou men gemakkelijk tot de conclusie kunnen komen dat in Nederland zowel de belangrijkste motor als het voornaamste obstakel voor de

105. *Idem, Eene epidemie op Java*, 15.

106. Multatuli, *Volledige werken*, III (Amsterdam, 1973) 117-119.

107. Emmer, 'Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel', I, 186.

slavenemancipatie ontbrak. Maar de abolitionisten en de slaveneigenaren hebben ook in Nederland de meningsvorming en besluitvorming mede bepaald, alleen in mindere mate en op minder directe wijze dan in Engeland. Het Nederlandse abolitionisme werd door dezelfde religieuze en politieke beginselen gedreven als het Engelse en in het parlement vertegenwoordigd door een vergelijkbare coalitie van orthodoxe christenen en liberalen; niet voor niets werd Groen door tijdgenoten met Wilberforce vergeleken en Van Hoëvell met Fox¹⁰⁸. De Nederlandse slaveneigenaren beschikten niet over directe vertegenwoordigers in de Tweede Kamer, maar oefenden indirect toch een aanzienlijke invloed uit; eerst via de liberale kameroppositie, later via de conservatieve ministers en kamerleden. Het grote verschil met Engeland ligt in het feit dat de afschaffing van de slavernij hier in veel mindere mate verbonden was met algemene politieke en sociale tegenstellingen; de kwestie stond in Nederland bijvoorbeeld betrekkelijk los van de parlementaire hervormingen die bij de doorvoering van de abolitie in Engeland van doorslaggevende betekenis waren geweest. De vraag waarom de afschaffing van de slavernij in Nederland een minder controversieel en meer geïsoleerd karakter had dan in Engeland kan vanuit de humanitaire verklaring echter onvoldoende worden beantwoord, omdat de sociale achtergronden en implicaties van de kwestie bij deze interpretatie buiten beschouwing blijven.

De materialistische theorie van Williams biedt eveneens een te beperkte verklaringsgrond voor de Nederlandse afschaffing van de slavernij. Op het eerste gezicht lijkt ze aannemelijker dan de humanitaire verklaring. Voor de conservatieve ministers en kamerleden die de besluitvorming in Nederland aanvankelijk hebben beheerst, waren economische en financiële overwegingen belangrijker dan humanitaire beginselen en tot op zekere hoogte kan hetzelfde worden gezegd van de liberale kamerleden die onder leiding van Van Bosse zo'n duidelijk stempel hebben gedrukt op de uiteindelijke emancipatiewetten. Maar de economische belangen waarop Williams de motieven voor de Engelse afschaffing van de slavernij heeft teruggevoerd, waren in Nederland nagenoeg afwezig. De Surinaamse slavernij had weliswaar reeds voor de afschaffing een groot deel van haar betekenis voor de Nederlandse economie verloren, maar dit functieverlies was vooral het gevolg van de enorme toename van de Javaanse suikerproductie onder het 'laat-mercantilistische' cultuurstelsel, niet van de opkomst van een nieuw industrieel kapitalisme in Nederland¹⁰⁹. Toen Nederland tenslotte de slavernij afschafte, waren de nieuwe

108. P. J. Veth, *Ontdekkers en onderzoekers* (Leiden, 1884) 276.

109. De industrialisatie was in Nederland voor 1870 nog nauwelijks op gang gekomen; vergelijk I. J. Brugmans, *Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1795-1940* ('s-Gravenhage, 1969) 286; J. A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 tot 1914* (Nijmegen, 1976) 230-232. In 1830 werd nog 16,5 miljoen kilo suiker uit Suriname in Nederland ingevoerd, tegen 5,8 miljoen kilo uit Java; in 1860 was de import uit Suriname gedaald tot 8,6 miljoen kilo en de import uit Java gestegen tot 118,7 miljoen kilo; J. J. Reesse, *De*

industriële belangen die Williams in laatste instantie voor alle Europese abolities verantwoordelijk acht, hier nog nauwelijks in regering en parlement vertegenwoordigd. Het verschil van mening tussen conservatieven en liberalen over de wijze van emancipatie had in Nederland een overwegend politiek en ideologisch karakter, zonder dat er grote economische belangen en scherpe klasstegenstellingen mee waren gemoeid¹¹⁰.

De alternatieve benadering van Davis biedt een breder en veelzijdiger uitgangspunt, maar door het uitblijven van de industriële revolutie in Nederland heeft ze eveneens minder zeggingskracht voor de Nederlandse afschaffing van de slavernij dan voor de Engelse. De kwestie had ook in Nederland een weerslag op de binnenlandse verhoudingen. Maar door het ontbreken van scherpe klasstegenstellingen bleef de reikwijdte daarvan beperkt. Zo werd de slavernij hier in tegenstelling tot in Engeland door slechts weinige conservatieven principieel verdedigd; in het Nederlandse conservatisme was het 'feodale', agrarisch-aristocratische element dan ook veel minder sterk vertegenwoordigd dan bij de 'high Tories' in Engeland¹¹¹. Het Nederlandse abolitionisme werd evenmin gedragen door een zelfbewuste industriële burgerij, een groepering vergelijkbaar met de dissenters die het Engelse abolitionisme zo'n geweldige stootkracht gaf. Hier vond het abolitionisme alleen onder de deftige burgerij een zekere aanhang; niet onder de calvinistische 'kleine luyden', waarvan het emancipatiestreven voor 1860 nog een sterk naar binnen gekeerd, religieus karakter had¹¹². Ook Multatuli vormde met zijn radicale kritiek op het burgerlijke abolitionisme een uitzondering in Nederland. De radicale volksbeweging bleef hier in vergelijking met Engeland bijzonder zwak en voorzover er belangstelling bestond voor de negeremancipatie was dat juist ten gunste van het liberale abolitionisme van Van Hoëvell¹¹³.

Evenals in Engeland werpt de controverse over de afschaffing van de slavernij in Nederland indirect licht op de gesteldheid van de gehele samenleving. Anders dan

suikerhandel van Amsterdam van 1813 tot 1894 ('s-Gravenhage, 1911) bijlagen XLI, XXXIII. Het Nederlandse aandeel in de Surinaamse handel en productie nam vooral na de overgang op vrijhandel in 1848 sterk af: van nagenoeg het totaal tot ongeveer de helft van de in- en uitvoer, en ongeveer tweederde van het slaven- en plantagebezit; H. D. Benjamins en J. F. Snelleman, ed., *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* ('s-Gravenhage en Leiden, 1914-1917) 347-348.

110. Boogman, 'De Britse gezant Lord Napier', 206-207. Ook de beide tegenspelers Baud en Van Hoëvell kunnen bij deze kwestie niet zonder meer worden opgevat als vertegenwoordigers van respectievelijk het Hollandse handelskapitaal en het Twentse industriële kapitaal; daarvoor toonde Baud zich te onafhankelijk tegenover de eisen van de Amsterdamse handelshuizen en Van Hoëvell's achterban zich te weinig geïnteresseerd in de hele zaak.

111. H. W. von der Dunk, 'Conservatisme in vooroorlogs Nederland', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, XC (1975) 20.

112. J. Hendriks, *De emancipatie der gereformeerden* (Alphen a/d Rijn, 1971) 7.

113. M. J. F. Robijns, *Radicalen in Nederland (1840-1851)* (Leiden, 1967) 326-333; J. Giele, 'De oppositie der 'volksmannen' (1850-1869)', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, I (1975) 173-176; vergelijk noot 57 hierboven.

in Engeland vertoont het beeld hier een algemene 'flauwheid', die zich in de jaren 1840 en 1850 op allerlei terreinen manifesteerde. In laatste instantie wijst het relatief late en weinig controversionele karakter van de Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijking met Engeland op de relatief trage en geleidelijke ontwikkeling van de Nederlandse samenleving in de negentiende eeuw. Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat Wolbers juist Engeland als het 'lichtend voorbeeld' koos bij zijn streven om van de slavenemancipatie een 'volkszaak' te maken, maar welhaast onvermijdelijk dat dit voorbeeld onder het Nederlandse publiek slechts geringe navolging kreeg¹¹⁴.

114. *Tijdschrift*, VII (1861-1862) 46; vergelijk over de betekenis van faseverschillen bij de modernisering J. C. H. Blom, 'Slavernij en Yankee. De Nederlandse openbare meningsuitingen over de Amerikaanse burgeroorlog', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXV (1972) 223.

Bijlage:

DE SAMENSTELLING VAN DE WETSONTWERPEN

In het verslag van het afdelingsberaad over de wetsontwerpen van Mijer onderscheidde de commissie van rapporteurs een zestal criteria bij de beoordeling van de ingewikkelde materie. Deze criteria werden door volgende ministers en rapporteurs overgenomen; ze verschaffen een goed overzicht van de verschillende onderdelen en strijdpunten bij de besluitvorming. Het eerste criterium, betreffende de rechtsgrond en omvang van de schadevergoeding aan de eigenaren, wordt ter verduidelijking gesplitst en aangevuld met het punt immigratie, dat doorgaans in verband met de schadevergoeding werd behandeld.

De criteria

- 1.1. De uitkering: per slaaf in guldens, totaal in miljoenen guldens.
- 1.2. Het recht op schadevergoeding: erkend (+), niet erkend (-).
- 1.3. Onteigening van de plantages: verplicht of facultatief (+), geen (-).
- 1.4. Immigratie onder staatsleiding: verplicht (+), geen (-); waarbij wordt afgezien van de zeer beperkte vorm van staatsdeelname in de wet van 1862.
2. Terugbetaling van de emancipatiekosten door de geëmancipeerden: verplicht (+), geen (-).
3. Wijze van emancipatie: direct en gelijktijdig (+), trapsgewijs (-).
4. Staatstoezicht over de geëmancipeerden: voor tenminste tien jaren (+), geen (-).
5. Burgerlijk recht en strafrecht voor de geëmancipeerden: bijzonder (+), gewoon (-).
6. Bevoegdheden van de minister en gouverneur bij de uitvoering van de emancipatie: aanzienlijk (+), beperkt (-).

BIJLAGE: DE SAMENSTELLING VAN DE WETSONTWERPEN

De ontwerpen A (Suriname)

	1.1	1.2.	1.3.	1.4.	2.	3.	4.	5.	6.
Pahud, 1851	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Staatscommissie, 1855	200-500 (15,0)	+	+	-	+	+	+	+	+
Mijer, 1857	50-700 (14,0)	+	+	-	+	+	+	+	+
Rochussen I, 1858	200-375 (11,7)	+	+	+	-	+	+	+	+
Rochussen II, 1860	200-450 (13,8)	+	-	-	-	+	+	+	+
Rochussen III, 1861	200-375 (11,5)	+	-	-	-	+	+	+	+
Loudon, 1861	300 (10,2)	+	-	+	-	+	+	-	+
Wet, 1862	300 (10,2)	-	-	-	-	+	+	-	-

De ontwerpen B (Curaçao en onderhorigheden)

	1.1	1.2.	1.3.	1.4.	2.	3.	4.	5.	6.
Pahud, 1851	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Staatscommissie, 1856	109-310 (2,1)	+	-	-	+	+	+	+	+
Mijer, 1857	200-250 (2,3)	+	-	-	+	+	+	+	+
Rochussen I, 1858	150-200 (1,5)	+	-	-	-	+	+	-	+
Rochussen II, 1860	200-259 (2,0)	+	-	-	-	+	+	-	+
Rochussen III, 1861	170-230 (1,8)	+	-	-	-	+	+	-	+
Loudon, 1861	200-250 (2,6)	+	-	-	-	+	+	-	+
Wet, 1862	150-200 (1,8)	-	-	-	-	+	-	-	-